

GİRİŞ

Bu çalışmanın temel amacı küresel hazır giyim sektöründeki ülkelerin ihracat rakamlarında hareketle Türk hazır giyim sektörünün durumunu ortaya koymak ve makro düzeyde kümelenme analizi yaparak Türkiye'nin hangi illerinde hazır giyim kümelerinin var olduğunu tespit etmektir. Yapılan üç yıldız analizi ile ayrıca illerdeki hazır giyim kümelenmelerinin yoğunluk düzeyi de değerlendirilmiştir. Analizden elde edilen sonuçlar ile çalışılan illerin hazır giyim ihracat rakamları karşılaştırılarak analiz hem doğrulanmış hemde genişletilmiştir. Çalışmada ayrıca Türk hazır giyim sektörü için kümelenme yaklaşımının önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Türkiye için hazır giyim sektörü ekonomik büyüme, istihdam, ihracat potansiyeli anlamında birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi önemli bir sektördür. Birçok uluslararası rakibin olduğu Türk hazır giyim sektörü kalite ve maliyet gibi karşılaştırmalı üstünlüklerini koruyabilmesi için sürekli dinamik kalmak zorundadır. Bu anlamda sektörün dinamik kalabilmesi için kümelenme yaklaşımı önemli bir politika aracıdır. Kümelenme, belirli bir faaliyet alanında birbiriyle rekabet eden aynı zamanda birbiriyle işbirliği yapan firmaların, uzmanlaşmış tedarikçilerin, hizmet sağlayıcıların ve ilgili kurumların coğrafi yoğunlaşması olarak tanımlanmaktadır.

Endüstriyel kümelenmeler birçok akademisyen tarafından, belirli bir coğrafik bölgede yoğunlaşmış, birbirine hem dikey (tedarikçileri ve müşterileriyle ilişkileri olan) hem yatay (teknoloji, insan kaynakları gibi ortak kaynakları paylaşan) şekilde bağlı endüstriyel gruplar olarak tanımlanmaktadır (Porter, 1990, 2000; Feser ve Bergman, 2000; Feser, 2005). Günümüzde kümelenme yaklaşımı uluslararası rekabet gücünün artırılması anlamında önemli bir politika aracı olarak değerlendirilmekte, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülke tarafından kullanılmaktadır (Eraslan vd.,2008, s.7).

Bu çalışmada ilk olarak hazır giyim sektörünün tanımı ve gelişimi kısaca açıklanmıştır. Daha sonra Türkiye'de hazır giyim sektörü detaylı olarak incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde kümelenme haritalaması çalışmalarında en sık kullanılan üç yıldız analizi İBBS-3 (81 il) düzeyinde tüm Türkiye'yi kapsayacak şekilde yapılmıştır. Genel olarak literatürde yer alan çalışmalarda üç yıldız analizinde istihdam verileri kullanılmaktadır. Çalışmanın analiz kısmında Sosyal Güvenlik Kurumu istatistiksel veri tabanından alınan 4/a kapsamındaki zorunlu sigortalı istihdam verileri kullanılmıştır. Üç yıldız yöntemine göre çalışma kapsamındaki bölgede bulunan herhangi bir sektördeki kümelenme üç yıldız aldıysa "Olgun Küme" iki yıldız aldıysa "Potansiyel Küme" tek yıldız aldıysa "Aday Küme" olarak adlandırılmaktadır. Çalışma kapsamında yapılan üç yıldız analizi sonucunda hazır giyim sektöründe üç yıldız alan tek ilimiz İstanbul'dur. Bu sonuç ülkemizde en güçlü hazır giyim kümelenmesinin İstanbul'da oldu-

ğunu göstermektedir. Analiz kapsamında birçok ilimiz 2 yıldız almıştır. Bu anlamda Türkiye’de hazır giyim sektöründe farklı illerde birçok potansiyel kümelenmenin var olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hazır giyim sektörü, Bölgesel Kalkınma, Kümeleme, Üç Yıldız Analizi,

1. HAZIR GIYİM SEKTÖRÜNÜN TANIMI VE GELİŞİMİ

Hazır giyim sektörü; kumaşları ve giyim eşyası üretiminde kullanılabilen doğal veya yapay tüm malzemeleri işleyerek bunları her türlü giyim eşyası (iç giyim, dış giyim, çeşitli giysi ve aksesuar) haline getirme işlemlerini kapsar. Bu endüstri aynı zamanda çorap kazak vb. gibi ürünlerin üretildiği örgü sanayisini de içine alır.

Hazır giyim sektöründe üretim 18. yüzyılın sonlarında sanayi devriminin sağlamış olduğu teknik gelişmeler sonucunda mekanize hale gelmiştir. Bu dönemde kumaş üretimi su çarkları ve buhar motorları ile çalışan makinelerle yapılmaya başlandı. 19 yüzyılda tekstil ve hazır giyim üretimi pamuk üretiminde kullanılan çırçır makinası ve pedalla çalışan dikiş makineleri gibi teknolojik gelişmeler sonucu kısmen endüstriyel hale dönüşmüştür. Kumaş üretimi için gerekli olan işgücü nedeniyle, tekstil endüstrisi makineleşen ilk endüstriler arasında yer almıştır. O zamandan günümüze büyük ölçüde teknolojiye bağlı birçok ilerleme olmuştur. Bu gelişmelere rağmen endüstrinin hazır giyim tarafı hala insan emeği (dikiş makinelerini çalıştıran insanlar vb.) ile yapılmaktadır. Temel olarak hazır giyim ve tekstil sektörünün işgücünün ucuz olduğu ülkelere yönelmesinin altında yatan temel neden budur (globaledge.msu.edu).

Bilindiği gibi üretimi ağırlıklı olarak emek kullanılarak yapılan sektörler emek yoğun sektörler denmektedir. Bu anlamda genel olarak emek yoğun olarak tanımlanan tekstil sektörü yukarıda açıklandığı gibi sanayi devrimi sonrası endüstrileşen, dünyanın en eski ekonomik faaliyet alanlarından biridir. Özellikle emek faktörünün çok olduğu gelişmekte olan ülkeler için döviz girdisi sağlama anlamında önem arz eden hazır giyim sektörü, uluslararası rekabetin en yoğun olduğu ve her geçen gün arttığı sektörlerden biridir. Günümüzde Çin, Hindistan, Türkiye, Bangladeş, Hong Kong ve Endonezya gibi gelişmiş ekonomilere göre işgücü maliyetlerinin henüz düşük olduğu ülkeler sektörün imalat kısmında ilk sırada yer almaktadır. Hazır giyim ürünlerin temel tüketim malı olması, yeni girişimcilerin küçük sermaye ile piyasaya girişlerinin kolay olması ve son dönemde moda akımlarının etkisiyle hazır giyim sektörü dünya ticaretinde her zaman önemli bir paya sahip olmuştur (Şahin, 2015:155-158).

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), uluslararası ticaretin yasal ve kurumsal temsilcisidir. DTÖ, 01.01.1995 tarihinde Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) kapsamında gerçekleştirilen Uruguay raundu

sonrası kurulmuştur. GATT kapsamında tekstil ve hazır giyim sektöründe düzenlemeleri kapsayan MFA (Multi Fibre Arrangement) anlaşması DTÖ kurulduktan sonra 1 Ocak 1995’de “Tekstil ve Hazır giyim Anlaşması’na” (ATC) dönüştürülmüştür. Bu anlaşma kapsamında tekstil ve hazır giyim sektöründe 2005 yılı itibarıyla kotonların tamamen ortadan kaldırılması sağlanmıştır. Gelişmekte olan tekstil ihracatçısı bazı ülkelerin kotalarının kalkması anlamında önemli beklentilerinin olduğu 2005 yılı Çin’in DTÖ’ye üye olması ile beklenen olumlu gelişmelerin tam tersine, bu ülkelerin sektördeki pazar paylarının önemli düzeyde düşmesi ile sonuçlanmıştır. 2005 yılı sonrası Çin’in 192 olan kotaya tabi ürün sayısı 109’a inmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Çin, 2002 yılında yüzde 8’lik bir büyüme gerçekleştirerek, 55 milyar dolarlık ihracatı ile dünyanın en büyük tekstil ihracatçısı haline gelmiştir. Çin’in tekstil ve hazır giyim sektöründe elde ettiği hâkimiyet sektörde yer alan gelişmekte olan diğer ihracatçısı ülkeler için gerçek anlamda bir tehlikeye dönüşmüştür (Atılğan ve Şen,2006: 146-150).

Tablo 1’de görüldüğü gibi Çin Halk Cumhuriyeti hazır giyim ihracatında hem 2017 hem de 2018 yılında dünya lideridir. DTÖ veri tabanından aldığımız hazır giyim sektörü ihracat rakamlarına göre Çin 2018 yılında yaklaşık 158 milyar dolar ihracat yapmıştır. Çin’i yaklaşık 144 milyar dolar ile Avrupa Birliği (AB) takip etmektedir. Çin ve AB’liğininsırasıyla dünya ihracatında payları %31,94 ve %29,11 düzeyindedir. Çin ve AB hazır giyim sektöründe dünya ihracatının % 61,05’ini gerçekleştirmektedir. Bu oran hazır giyim sektöründe Çinlilerin ve Avrupalıların hegemonyasını göstermektedir.

Türkiye hazır giyim ihracatında 2018 yılında % 3,69 ihracat artışı sağlayarak yaklaşık 16 Milyar dolar ile dünya altıncısı konumuna gelmiştir. Tablo 1’de görüldüğü gibi 2018 yılında AB, Bangladeş, Vietnam, Endonezya, Kamboçya ve Amerika Birleşik Devletleri’nin hazır giyim ihracatında artış, Hindistan ve Hong Kong’un hazır giyim ihracatı ise düşmüştür.

Tablo1. Hazır giyim Sektöründe En Çok İhracat Yapan İlk On Ülke

Sıra	Ülke	2017 (Milyon ABD \$)	2018 (Milyon ABD \$)	Büyüme Oranı (%)	Ülkenin Dünya İhracatındaki Payı (2018 yılı %)
1	Çin	157.464	157.848	0,24	31,94
2	AB (28)	130.682	143.827	10,06	29,11
3	Bangladeş	29.213	32.927	12,71	6,66
4	Vietnam	25.037	28.375	13,33	5,74
5	Hindistan	18.313	16.552	-9,62	3,35
6	Türkiye	15.088	15.645	3,69	3,17
7	Hong Kong	14.488	13.859	-4,34	2,81
8	Endonezya	8.214	8.928	8,69	1,81
9	Kamboçya	7.188	8.141	13,26	1,65
10	Amerika Birleşik Devletleri	5.728	6.046	5,55	1,22

Kaynak: Dünya Ticaret Örgütü İstatistik Veri Tabanı <https://data.wto.org/>

Tablo 2’de 2017 ve 2018 yıllarında hazır giyim sektöründe en çok ithalat yapan ilk on ülkenin ithalat değerleri Amerikan Doları cinsinden görülmektedir. 2018 yılında Avrupa Birliği dünya genelinde yaklaşık 215 milyar dolarla en çok ithalat yapan bölge konumundadır. Avrupa Birliğini yaklaşık 95 milyar dolar ile Amerika Birleşik Devletleri takip etmektedir. Hazır giyim ithalatında dünya genelinde ilk on içinde yer alan diğer ülkeler sırasıyla Japonya, Hong Kong, Güney Kore, Kanada, Çin, Rusya, İsviçre ve Avustralya’dır.

Tablo 2. Hazır giyim Sektöründe En Çok İthalat Yapan İlk On Ülke

Sıra	Ülke	2017 (Milyon ABD \$)	2018 (Milyon ABD \$)	Büyüme Oranı (%)	Ülkenin Dünya İthalatındaki Payı (2018 yılı %)
1	AB (28)	199.020	214.808	7,93	40,75
2	Amerika Birleşik Devletleri	91.239	95.091	4,22	18,04
3	Japonya	28.095	30.298	7,84	5,75
4	Hong Kong	12.419	12.672	2,04	2,40
5	Güney Kore	9.319	10.796	15,85	2,05
6	Kanada	10.078	10.587	5,05	2,01
7	Çin	7.264	8.267	13,81	1,57
8	Rusya Federasyonu	7.264	7.800	7,38	1,48
9	İsviçre	6.696	7.538	12,57	1,43
10	Avustralya	6.897	7.295	5,77	1,38

Kaynak: Dünya Ticaret Örgütü İstatistik Veri Tabanı <https://data.wto.org/>

2. TÜRK HAZIR GİYİM SEKTÖRÜ

Dünya genelinde hazır giyim sektörünün durumu hakkında yapmış olduğumuz değerlendirmeden sonra Türk hazır giyim sektörünü biraz daha detaylı inceleyelim. Hazır giyim sektörü emek yoğun bir sektör olarak yaratmakta olduğu istihdam ve ihracat potansiyeli ile Türkiye ekonomisi için en önemli imalat sanayilerinden biridir. Sektör nihai tüketim malı olarak her türlü giyim eşyası ve aksesuar üretimini kapsar. İnsanoğlu için giyinme ihtiyacı örtünme ve dış etkilerden korunma anlamında en temel ihtiyaçtır. Bununla beraber günümüzde giyim eşyalarına olan talep sadece giyinme ihtiyacı ile sınırlı olmayıp bireylerin zevk ve tercihlerine veya modaya göre de şekillenmektedir. Dolayısıyla günümüzde giyim ürünleri ve aksesuarları sadece örtünme ihtiyacını karşılamının dışında moda ve statü kazanma gibi sebeplerden dolayı talep görmektedir. (Ufuk 2020, 2016:17).

Tür hazır giyim sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin çoğu KOBİ niteliğindedir. Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) 2019 yılı verilerine göre 4/a kapsamında zorunlu sigortalı olarak giyim eşyaları imalatında çalış-

şanların sayısı 579.474 kişi, tekstil ürünleri imalatında çalışanların sayısı 430.571 kişi ve deri ürünleri imalatında çalışanların sayısı 65.257 kişidir. Hazırgiyim sektöründe faaliyet gösteren firmaların sayısı ise 58.404 adettir (SGK, İstatistik).

Türk hazır giyim sektörü uzunca bir zamandır uluslararası rekabetin içinde olduğu için sektörle ilişkili olarak teknik, sosyal, idari bilgi birikimine, geniş ürün gamı ve tasarım kapasitesine sahip olmuştur. Sektörde var olan büyük firmalar son dönemde yurtiçi ve yurtdışı mağaza açmaya yoğunlaşmışlardır. Bu şekilde ürünleri müşteriye en iyi şekilde sunma, hızlı teslimat ve hedef pazara yakın olmayı hedeflemektedirler. Türk hazır giyim sektörü esnek üretim yapısına sahip olup, yüksek katma değerli, moda uygun ürünler üretir konuma gelmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020:1).

Türkiye’de birçok sektörde olduğu gibi hazır giyim sektöründe de 1980 sonrası liberal ekonomiye geçiş süreci ile birlikte ihracat önemli düzeyde artmıştır. DTÖ veri tabanından alınan ihracat verilerine göre Türkiye’nin 1980 yılında 131 milyon dolar olan hazır giyim ihracatı 1984 yılında 1 milyar 267 milyon dolara yükselmiştir. Görüldüğü gibi hazır giyim ihracatı 1980 sonrası dört yıl gibi kısa bir sürede yaklaşık 10 katına çıkmıştır. Türk hazır giyim sektörü 2018 yılında yaklaşık 15 milyar 645 milyon dolar ihracat gerçekleştirmiş ve dünyanın 6. hazır giyim ihracatçısı olmuştur. Türkiye’nin 2018 yılı dünya hazır giyim ihracatı içindeki payı % 3,17’dir. Türk hazır giyim sektörü genel itibariyle ihracat odaklı bir sektördür. DTÖ verilerine göre Türkiye’nin 2018 yılı toplam ihracatı yaklaşık 177 milyar 169 milyon dolar iken aynı yıl hazır giyim sektörü ihracatı yaklaşık 15 milyar 645 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlar doğrultusunda hazır giyim sektörünün toplam ihracat içindeki payı % 8,83 düzeyindedir (DTÖ, Veri Tabanı).

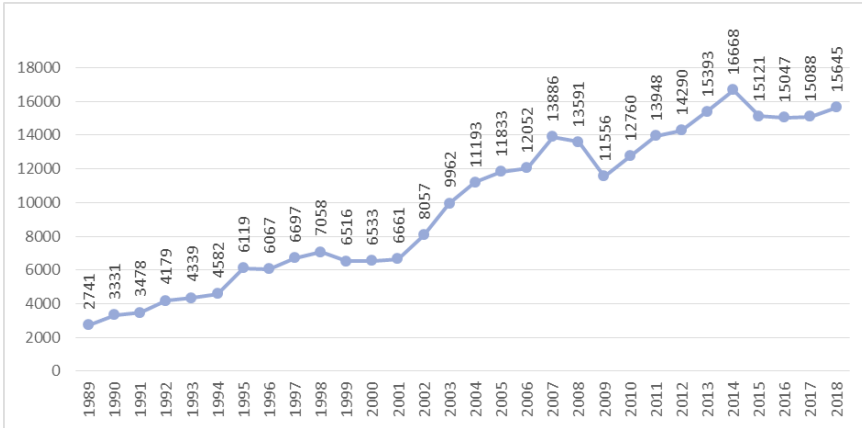
Tablo 3’te 1989-2018 yılları arasında hazır giyim sektöründe dünya ve Türkiye’nin ihracat rakamları görülmektedir. Hazırgiyim sektöründe bu yıllar arasında Türkiye’nin dünya ihracatı içindeki payı % 2.81 ila % 4.3 düzeyinde değişmektedir.

Tablo 3. Dünya ve Türkiye'nin Hazır giyim İhracat Değerleri (1989-2018 Dönemi)

Yıl	Dünya İhracat (Milyon ABD \$)	Türkiye İhracat (Milyon ABD \$)	Türkiye Pay (%)	Yıl	Dünya İhracat (Milyon ABD \$)	Türkiye İhracat (Milyon ABD \$)	Türkiye Pay (%)
1989	97.450	2.741	2.81	2004	260.436	11.193	4.30
1990	108.129	3.331	3.08	2005	278.465	11.833	4.25
1991	117.160	3.478	2.97	2006	310.876	12.052	3.88
1992	132.106	4.179	3.16	2007	349.061	13.886	3.98
1993	128.792	4.339	3.37	2008	365.091	13.591	3.72
1994	140.757	4.582	3.26	2009	318.214	11.556	3.63
1995	158.353	6.119	3.86	2010	354.819	12.760	3.60
1996	166.077	6.067	3.65	2011	419.432	13.948	3.33
1997	177.616	6.697	3.77	2012	415.785	14.290	3.44
1998	185.963	7.058	3.80	2013	452.983	15.393	3.40
1999	184.587	6.516	3.53	2014	483.908	16.668	3.44
2000	197.723	6.533	3.30	2015	452.493	15.121	3.34
2001	194.364	6.661	3.43	2016	444.100	15.047	3.39
2002	203.726	8.057	3.95	2017	464.611	15.088	3.25
2003	233.281	9.962	4.27	2018	494.076	15.645	3.17

Kaynak: Dünya Ticaret Örgütü İstatistik Veri Tabanı <https://data.wto.org/>

Dünya Ticaret Örgütü istatistik veri tabanından aldığımız veriler ile oluşturduğumuz Grafik 1 aşağıdadır. Grafik 1'de görüldüğü gibi Türkiye'nin hazır giyim ihracatı Türkiye'de ve küresel piyasalarda kriz yaşadığı 1999-2001 ve 2007-2009 dönemleri hariç sürekli artış göstermiştir.

Grafik 1. Türkiye Hazır giyim Sektörü İhracat Rakamları (Milyon ABD Doları)

Kaynak: Dünya Ticaret Örgütü İstatistik Veri Tabanından alınan veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 4. Türkiye'nin Ülkeler Bazında Hazır giyim İhracatı (ABD \$)

Ülkeler Bazında Hazır giyim İhracatı	2018 (ABD \$)	2019 (ABD \$)	% Değişim
Almanya	2.706.917.574	2.572.142.642	-5,0%
İspanya	2.326.613.414	2.256.869.532	-3,0%
İngiltere	1.916.839.085	1.811.812.092	-5,5%
Hollanda	890.719.746	1.033.943.982	16,1%
Fransa	740.002.710	746.783.431	0,9%
Irak	617.087.870	641.425.774	3,9%
İtalya	472.608.752	481.557.567	1,9%
A.B.D.	351.061.861	396.189.618	12,9%
Danimarka	391.538.444	383.885.234	-2,0%
İsrail	311.876.017	346.620.520	11,1%
Polonya	315.510.722	275.311.472	-12,7%
Suudi Arabistan	218.964.844	265.909.264	21,4%
Rusya Federasyonu	214.669.927	242.975.937	13,2%
Belçika	262.452.495	235.954.612	-10,1%
Libya	159.487.475	213.216.630	33,7%
İsveç	232.720.619	210.529.026	-9,5%
Cezayir	158.327.179	165.679.598	4,6%
Kazakistan	93.527.735	153.509.323	64,1%
Romanya	128.413.087	148.965.306	16,0%
Ukrayna	120.788.681	146.955.942	21,7%
Liste Toplamı (İlk 20 Ülke)	12.630.128.237	12.730.237.502	0,8%
AB-28 Toplamı	11.095.368.482	10.952.610.797	-1,3%
Genel Toplam	15.304.178.410	15.540.195.882	1,5%

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, (2020), İhracat Genel Müdürlüğü, Hazır giyim Sektör Raporu

En son olarak hazır giyim sektöründe Türkiye'nin ihracat yapmakta olduğu ülkelerin listesi Tablo 4'te verilmektedir. Görüldüğü gibi Türkiye'nin hazır giyim ihracatı ağırlıklı olarak AB ülkelerindedir. Hazır giyim ihracatının en çok olduğu ilk üç ülke AB ülkeleri olan Almanya, İspanya ve İngiltere'dir. AB ülkeleri dışında ABD, Arap ülkeleri Sudi Arabistan, Libya Cezayir ve yakın komşularımız olan Irak, Rusya ve İsrail gibi ülkelere hazır giyim ihracatımız vardır.

3. HAZIR GİYİM SEKTÖRÜ KÜMELENME ANALİZİ

Kümelenme yaklaşımı dünya genelinde pek çok ülkede kullanılmakta olan bölgesel ve/veya sektörel kalkınmaya yönelik politika aracıdır. Dünya genelinde özellikle de gelişmiş ülkelerde birçok sektörde güçlü kümelenmelere rastlanmaktadır. Kümelenmeler genellikle karşılaştırmalı üstünlüğü olan bir sektörde belli bir coğrafyada firmaların yoğunlaşması ile başlar veya belli bir politika çerçevesinde genellikle kamu desteği veya güçlü bir özel sektör işletmesi öncülüğünde oluşturulurlar.

Küme genellikle yığın ekonomisi şeklinde başlayan veya kamu, üniversite, özel sektör öncülüğünde kurulan belirli bir sektörde rekabet eden ama işbirliğinin kendileri için kazanımlar oluşturacağına inanmış, bir değer zinciri içinde yer alan, coğrafi olarak birbirine yakın tüm paydaşların (üreticiler, tedarikçiler, eğitim ve/veya araştırma kurumları, kamu ve/veya yerel yönetim kurumları, finansal kurumlar) oluşturduğu ekonomik işbirliğidir (Kırankabeş, 2019:1).

Adıgüzel tarafından 2019 yılında yapılan "Türkiye Hazırgiyim Sektörünün Sorunları, Çözüm Önerileri ve Rekabet Gücü" adlı çalışmada Türk hazır giyim sektörünün öne çıkan sorunları tespit edilmiştir. Bu sorunların başında finansmana ulaşma konusunda yaşanan sıkıntıların olduğu belirtilmektedir. Ayrıca sektörde ithal girdi kullanılma zorunluğunun, işgücü ve enerji maliyetlerinin yüksek olmasının uluslararası rekabet anlamında olumsuzluk yarattığı, sektöre yönelik teşvik uygulamalarının yeterli olmadığı ve ağır işlediği vurgulanmaktadır. Çalışmada ayrıca hammadde ve kumaşa uygulanan vergilerin sektörü olumsuz etkilediği, yeni pazar yaratma konusunda kamu desteğine ihtiyaç olduğu ve devletin sektörde kronikleşen kıdem tazminatı gibi hukuki sorunları çözmesi gerektiği vurgulanmıştır (Adıgüzel, 2019:3501-3502). Kümelenme yaklaşımı bu ve benzeri sorunların çözümünde hammadde tedarikinden başlamak üzere üretim, satış, pazarlama ve satış sonrası hizmetler gibi tüm operasyonlarda değer zinciri içinde yer alan paydaşlar için güç birliği yaratmaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu ve benzeri kazanımları vurgulamak için İstanbul Hazırgiyim ve Konfeksiyon İhracatçıları Birliğinin (İHKİB) kümelenme çalışmaları sonucunda elde ettiği kazanımlar hakkında detaylı bilgi verilmektedir.

Bu anlamda kümelenme yaklaşımı uluslararası rekabet gücü, yerel ekonomik kalkınma, bölgesel inovasyon sistemlerinin geliştirilmesi, girişimcilik ve istihdam yaratılması anlamında birçok ülke tarafından yaygın olarak kullanılan önemli bir politika aracıdır. Kümelenme yaklaşımı halen Harvard Üniversitesi'nde çalışmakta olan Prof. Dr. Michael Porter'ın çalışmaları ile 1990'lı yıllarda popüler hale gelmiş olsa da; öncü niteliğindeki ilk çalışmalar Neo-klasik iktisadın ve Cambridge Okulu'nun önemli kurucularından biri olan İngiliz iktisatçı Alfred Marshall (1842–1924) tarafından yapılmıştır. Sektörel kümelenme ve rekabet avantajı yaratmaya dayalı bölgesel kalkınma yaklaşımı özellikle Michael Porter'ın 1990'da basılan "The Competitive Advantage of Nations" adlı çalışması sonrası oldukça tanınır ve farklı bölgelerde uygulanır hale gelmiştir (Kırankabeş, 2019:3). Porter, kümelenmeyi "birbiriyle rekabet eden, ama aynı zamanda işbirliği de yapan belirli alanlarda birbirine bağlı şirketler, uzman tedarikçiler, hizmet sağlayıcılar, ilgili sektörlerdeki firmalar ve bağlantılı kurumlardan (örneğin, üniversiteler, standart kurumları ve ticaret birlikleri) oluşan coğrafi yoğunlaşmalar" olarak nitelendirmektedir (Porter, 2008, s.253).

Yukarıda belirtildiği gibi kümelenme yaklaşımı 2000’li yıllarda özellikle Micheal Porter’ın çalışmalarıyla popülerlik kazanmış ve günümüzde uluslararası rekabet gücü elde etme anlamında birçok ülkede kullanılan bir politika aracı haline gelmiştir. Kümelenme yaklaşımı gelişmiş, gelişmekte olan veya az gelişmiş birçok ülke tarafından kullanılmaktadır. Kümelenme çalışmalarına ilk olarak bölgenin (ülke geneli de olabilir) kümelenme haritasının çıkarılması ile başlanmalıdır. Bu çalışmanın uygulama kısmında Türk hazır giyim sektörü için İBBS III düzeyinde kümeleme haritalaması analizi yapılmıştır. Makro düzeyde kümeleme haritalaması çalışmalarında Dünya genelinde en çok kullanılan yöntem üç yıldız analizi yöntemidir.² üç yıldız analizinde adından da anlaşılacağı gibi kümelenmelerin değerlendirilmesinde üç farklı kriter kullanılmaktadır. Bunlar büyüklük, baskınlık ve uzmanlaşmadır. Bu kriterlerin nasıl hesaplandığı detaylı olarak aşağıda açıklanmaktadır (Kırankabeş vd., 2014, s.558).

Büyüklik (Size): Analiz yapılan bölgedeki sektör istihdamının, sektörün üst bölgedeki (ülkedeki) toplam istihdamına oranı,

$$Büyüklik = \frac{eir}{Ei}$$

Burada;

eir: (r) bölgesindeki (i) sektörü istihdamını,

Ei : (i) sektörünün üst bölgedeki (ülkedeki) toplam istihdamını ifade eder.

Baskınlık (Dominance): Analiz yapılan bölgedeki sektör istihdamının, analiz yapılan bölge toplam istihdamına oranıdır.

$$Baskınlık = \frac{eir}{enr}$$

Burada;

eir : (r) bölgesindeki (i) sektörü istihdamını,

enr : (r) bölgesinin toplam istihdamını ifade eder.

Uzmanlaşma (Location Quotient): Sektörün analiz yapılan bölgedeki istihdam payının, sektörün üst bölgedeki (ülkedeki) toplam istihdam payına oranını göstermektedir.

$$Uzmanlaşma (LQ) = \frac{\left(\frac{eir}{enr}\right)}{\left(\frac{Ei}{En}\right)}$$

2 Üç yıldız Analizi, European Cluster Observatory tarafından bölgesel kümelenmeleri belirlemek için geliştirilmiş bir analiz yöntemidir.

Burada;

eir : (r) bölgesindeki (i) sektörü istihdamını,

enr : (r) bölgesinin toplam istihdamını,

Ei : (i) sektörünün üst bölgedeki (ülkedeki) toplam istihdamını,

En: Üst bölgedeki (ülkedeki) toplam istihdamı ifade etmektedir.

Makro düzeyde yapılan üç yıldız analizinde belirlenmesi gereken en önemli husus; büyüklük, baskınlık ve uzmanlaşma kriterlerine ait eşik değerlerinin ne olacağıdır. Çünkü belirlenecek eşik değerlerine göre üç yıldız analizinden elde edilecek sonuçlar farklı olacaktır. Eğer eşik değerleri düşük olarak belirlenirse bölgede gerçekte olduğundan daha fazla kümelenme tespit edilecektir ki buda yanlış politika uygulamasına neden olabilir. Ters durumda da çok az kümelenme veya var olan kümelenmelerin olgunlaşma düzeyi yanlış belirlenecektir. Literatür incelemesinde üç yıldız analizinde bölgenin yapısına göre farklı farklı eşik değerlerin kullanıldığı görülmektedir(Kırankabeş, 2019:44).

Üç yıldız analizi yapılırken her bir kriter için bir eşik değeri belirlenmekte ve kriterin yukarıda verilen formüllere göre hesaplanan değeri bu eşik değerini aşarsa, ilgili sektör bu kriterden bir yıldız almaktadır. Bu çalışmada yapmış olduğumuz üç yıldız analizinde büyüklük ve baskınlık eşik değeri 0.07 olarak alınmıştır. Uzmanlaşma kriteri ise (LQ) >1 olarak alınmıştır. Büyüklük, baskınlık ve uzmanlaşma kriterlerinden herhangi birinde eşik değerini aşan sektör bir yıldız, herhangi iki kriterde eşik değerini aşan sektör iki yıldız, üç kriterde de eşik değerini aşan sektör üç yıldız almaktadır. Sektörler aldıkları yıldızlara göre eğer üç yıldız aldıysa “Olgun Küme” iki yıldız aldıysa “Potansiyel Küme” tek yıldız aldıysa “Aday Küme” olarak adlandırılmaktadırlar (Kırankabeş vd., 2014, s.558-560).

Yukarıda belirtildiği gibi bu çalışmada kümelenme analizi yapılırken T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu istatistiksel veri tabanından alınan 2019 yılı 4/a kapsamındaki zorunlu sigortalı olarak çalışmakta olan kişilere ait istihdam verileri kullanılmıştır. Çalışma tüm illeri gözleyebilmek için İstatistik Bölge Birimleri Sınıflaması III (IBBS III-81 il) düzeyinde yapılmıştır. Analiz sonuçları değerlendirilirken hazırgiyim sektöründe 4/a kapsamındaki personel sayısı 2000’i geçen iller dikkate alınmıştır. Tablo 5’de çalışma kapsamında yapılan üç yıldız analizi sonucunda hazırgiyim sektöründe kümelenme tespit edilen illerin listesi ve bu illerdeki kümelenmenin düzeyi hakkında bilgi verilmektedir.

Tablo 5. Hazırgiyim Sektörü üç yıldız Kümelene Analizi Sonuçları

İl	Büyüklik (Size)	Baskınlık (Dominance)	Uzmanlaşma (Location Quotient):	YILDIZ
İstanbul	0.47	0.07	1.62	3
Bursa	0.093	0.14	1.96	2
İzmir	0.07	0.04	1.1	2
Denizli	0.04	0.24	23.48	2
Tekirdağ	0.06	0.23	22.22	2
Mardin	0.02	0.13	3.19	2
Gaziantep	0.06	0.21	20.24	2
Malatya	0.02	0.11	2.61	2
Düzce	0.02	0.14	3.41	2
Uşak	0.015	0.24	23.00	2
Adıyaman	0.01	0.13	3.15	2
Edirne	0.01	0.12	2.86	2
Kırklareli	0.01	0.11	2.74	2
Batman	0.03	0.24	5.96	2
Tokat	0.02	0.16	3.85	2
Bitlis	0.01	0.11	2.67	2
Ordu	0.02	0.1	2.56	2
Sinop	0	0.1	2.5	2
Kastamonu	0.01	0.08	1.94	2
Çankırı	0	0.09	2.25	2
Giresun	0.01	0.08	2.03	2
Bartın	0.01	0.14	3.34	2
Şanlıurfa	0.01	0.05	1.21	1
Karabük	0	0.06	1.59	1
Çorum	0.01	0.06	1.52	1
Aksaray	0	0.06	1.38	1
Mersin	0.02	0.04	1.02	1
Bolu	0	0.04	1.01	1

Kaynak: Tablo 5 bu çalışma kapsamında yapılan üç yıldız analizi sonuçlarından üretilmiştir.

Not: Bursa, Denizli, Gaziantep, Tekirdağ ve Uşak illerinin hazırgiyim ve tekstil sektörü istihdam verileri beraber değerlendirilmiştir.

Yapmış olduğumuz üç yıldız analizinden üç yıldız alan tek il İstanbul'dur. Bu sonuca göre hazırgiyim sektöründe tek olgun kümelenemenin olduğu bölge İstanbul olarak belirlenmiştir. 2019 yılı hazırgiyim ihracat rakamlarının verilmekte olduğu Tablo 6'da yer alan İstanbul'a ait 12 milyar 231 milyon dolarlık hazırgiyim ürünleri ihracatı bu sonucu doğrular niteliktedir. İstanbul'un arkasından 2 yıldız alan illerimiz hazırgiyim sektöründe potansiyel küme özelliği gösteren illerimizdir. Bu illerde yer alan hazırgiyim kümelenemelerinin kamu ve yerel paydaşlar tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Unutulmaması gereken en önemli konu kümelene çalışmalarının uzun soluklu ve sabır gerektiren çalışmalar olduğudur. Analiz sonucunda bir yıldız alan illerimiz ise kamu desteğine ihtiyaç duyan,

küme kimliği oluşturma, yeterli küme üyesine ulaşma gibi çalışmaların yapılmasının gerekli olduğu kümelerdir.

Tablo 6. *Firmaların Kamuni Merkezleri Bazında Hazırgiyim ve Konfeksiyon Sektörü İl Bazlı İhracat Rakamları (ABD \$)*

01 Ocak-31 Aralık 2019	
İLLER	ABD \$
İstanbul	12,231,298,525
Bursa	1,569,963,668
İzmir	1,298,998,434
Denizli	1,090,487,490
Tekirdağ	177,838,463
Mardin	162,635,147
Gaziantep	153,431,896
Adana	151,083,108
Malatya	108,059,337
Düzce	91,586,319
Kahramanmaraş	82,867,418
Ankara	64,804,255
Şırnak	67,296,829
Hatay	52,047,303
Balıkesir	48,442,712
Isparta	27,052,595
Uşak	34,608,990
Kocaeli	34,449,728
Mersin	29,992,119
Adıyaman	27,632,293
Toplam Hazırgiyim İhracat	17,700,868,706

Kaynak: TİM, İller Bazında Sektör Rakamları. <https://tim.org.tr/ihracat-rakamlari>

Not: Tablo 6'ya sadece 25 milyon ABD Doları ve üzeri Hazırgiyim ve Konfeksiyon ihracatı yapan iller dâhil edilmiştir.

Tablo 5 ve Tablo 6 birlikte değerlendirildiğinde çalışma kapsamında yapmış olduğumuz üç yıldız analizi sonuçları ile Türkiye İhracatçılar Meclisinden aldığımız hazırgiyim ve konfeksiyon sektörü il bazlı ihracat rakamları birbirini desteklemektedir. İlerleyen dönemlerde bu illerin rekabet güçlerini ve ihracat rakamlarını arttırmak için bu bölgelerde hazırgiyim sektörüne tam bir kümelenme mantığı içerisinde bakmak ve desteklemek uygun olacaktır. Bilindiği gibi İstanbul, İzmir, Bursa gibi illerimiz başta olmak üzere bu illerin önemli bir kısmında hâlihazırda birçok sektörde böl-

gesel kalkınmaya yönelik kümelenme yaklaşımı uygulanmaktadır. Benzer şekilde Adıyaman, Şanlıurfa, Gaziantep, Denizli gibi illerimizde kalkınma ajansları ve yerel yönetimlerin katkılarıyla kümelenme çalışmaları yürütülmektedir. Büyük birçoğunda kamu desteği ile başlatılan bu çalışmaların bir an önce tam bir küme yapılanmasına kavuşturulması ve kendi finansmanını sağlar hale getirilmesi önem arz etmektedir.

Özellikle aşağıda detaylı olarak aktarmaya çalıştığımız İstanbul Hazırgiyim ve Konfeksiyon İhracatçıları Birliğinin; kümelenme çalışmalarından elde etmiş olduğu kazanımlar dikkate alındığında diğer bölgelerin de kümelenme çalışmalarını kesintisiz sürdürmeleri yerel kalkınma ve Türkiye ekonomisi için önemlidir.

4. TÜRKİYE'DE KÜMELENME DESTEKLERİ VE KÜMELENME ÇALIŞMALARININ KAZANIMLARINA ÖRNEK OLARAK İSTANBUL HAZIRGIYIM VE KONFEKSİYON İHRACATÇILARI BİRLİĞİNİN ÇALIŞMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye’de kümelenme girişimlerine birçok kurum, kuruluş, birlikler, odalar ve borsalar tarafından bilgi ve finansman desteği sağlanmaktadır. Kalkınma ajansları bu kurumların başında gelmektedir. Kalkınma ajansları kümelenme çalışmalarında danışmanlık, eğitim, ulusal veya uluslararası projelerde ortak bulma ve benzeri konularda destek sağlamaktadır. Bunun dışında T.C. Ticaret Bakanlığı, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve KOSGEB kümelenme girişimlerine bilgi ve finansman desteği sağlamaktadır.

T.C. Ticaret Bakanlığı “Uluslararası Rekabetçiliğin Geliştirilmesinin Desteklenmesi Projesi” (UR-GE) adı altında kümelenme çalışmalarına eğitim danışmanlık, yurtdışı tanıtım ve müşteri ziyaretleri gibi konularda proje bazlı finansman desteği sağlamaktadır. Bakanlık bu kapsamda Mayıs 2019 tarihine kadar 418 UR-GE projesine destek sağlamıştır. UR-GE projesi kapsamında gerçekleştirilen harcamalar T.C. Ticaret Bakanlığı tarafından %75 oranında desteklenmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı UR-GE Hazırlama Kılavuzu, 2019:1). Benzer şekilde T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı “Kümelenme Destek Programı” kapsamında kümelenme çalışmalarına destek sağlamaktadır. 15.09.2012 tarihli ve 28412 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Kümelenme Destek Programı Yönetmeliği kapsamında ülkemizde kümelenme potansiyeline haiz sektörler T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafında desteklenmektedir. Bu destek programı kapsamında Eskişehir, Bilecik, Kütahya Seramik İş Kümesi, Nükleer Sanayi Kümelenmesi, Sürdürülebilir Ev Tekstili Kümelenmesi, OSTİM Temiz Teknolojiler Kümelenmesi, İstanbul Sağlık Endüstrisi Kümelenmesi bakanlık tarafından desteklenmiştir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kümelenme Destek Programı Yönetmeliği). Ayrıca KOSGEB

tarafından ulusal koordinasyonu yürütülmekte olan “Avrupa Birliği- COSME Programı” ülkemizde kümelenme çalışmalarına yönelik proje bazlı kamu destekleridir.

Çalışmamızda son olarak İstanbul Hazırgiyim ve Konfeksiyon İhracatçıları Birliğinin (İHKİB) yapmış olduğu kümelenme çalışmaları sonucunda elde ettiği kazanımlar üzerinde durulacaktır. İHKİB, Türkiye'nin en önde gelen imalat sanayi kollarından biri olan hazır giyim ve konfeksiyon sektörünün önemli sivil toplum kuruluşlarından biridir. Tablo 6’de görüldüğü gibi Türkiye’de 2019 yılında yapılan yaklaşık 17,8 milyar dolar hazır giyim ve konfeksiyon ihracatının %69,09’luk kısmı İstanbul’dan yapılmaktadır. Bu firmaların büyük bir çoğunluğu İstanbul Hazırgiyim ve Konfeksiyon İhracatçıları Birliğinin üyesidir. İHKİB 1986 yılında kurulmuştur. İHKİB çatısı altında yaklaşık 11.500 firma bulunmaktadır. Bu sebeple İHKİB’nin Türk hazır giyim ve konfeksiyon sektörünün önemli bir bölümünü temsil ettiği söylenebilir. İHKİB’in temel hedefi Türkiye’nin hazır giyim ve konfeksiyon sektörünün ihracat kabiliyetini arttırmak ve dünya çapında tanıtmaktır (İHKİB,2018).

İHKİB tam bir kümelenme mantığı içinde çalışmaktadır ve T.C. Ticaret Bakanlığı tarafından desteklenen Uluslararası Rekabetçiliğin Geliştirilmesinin Desteklenmesi (UR-GE) projelerinden en çok yararlanan sektörel kümelenmedir. Türkiye’de 2017 yılı içinde hazır giyim sektöründe desteklenen 9 UR-GE projesinden 5’i İstanbul Hazırgiyim ve Konfeksiyon İhracatçıları Birliği tarafından yürütülmüştür.

İHKİB, 2015-2017 yılları arasında Çorap Kümelenme Projesi kapsamında 18 firmanın katılımıyla UR-GE projesi yürütmüştür. Projenin toplam bütçesi 1.750.000 dolardır. İHKİB, 2016-2019 yılları arasında iki UR-GE projesi yürütmüştür. Bu projelerden ilki Örme Kümelenme Projesi diğeri Denim Kümelenme Projesi’dir. Her iki projenin de toplam bütçeleri 2.100.000 dolardır. İHKİB, İç Giyim Markaları Kümesi-2 başlığı altında iç giyim üreticilerine yönelik ikinci UR-GE projesini yürütmektedir. Projenin toplam bütçesi 2.132.000 dolardır. Diğer devam eden bir başka proje Gömlek Kümelenme Projesi kapsamında yürütülen UR-GE projesidir. Bu projede 23 gömlek üreticisi yer almaktadır. Projenin toplam bütçesi 3.105.500 dolardır. Bu iki projede 2017 yılında başlanmıştır. Her iki projede 2020 yılında tamamlanacaktır (İHKİB, 2018).

İstanbul Hazırgiyim ve Konfeksiyon İhracatçıları Birliği 2017 yılında başta ABD, Almanya, Rusya olmak üzere 7 ülkede uluslararası fuarlara katılım gerçekleştirmiştir. Hindistan, Fransa, Danimarka ve Rusya’ya ticaret heyeti düzenlemiştir. Sektörel derneklerle işbirliği yaparak çok sayıda alım heyeti programı oluşturmuştur. 2017 yılında bünyesinde bulunan 4 bin 750 firmaya 130 milyon TL civarında fuar katılım, yurt dışı mağaza ve pazara giriş desteği kullanmıştır (Kırankabeş, 2019: 95-96).

Kümelenme çalışmaları birçok paydaşın olduğu geniş katılımlı çalışmalarlardır. Olgun bir kümelenmeyi oluşturabilmek için kamu, özel sektör ve akademiden paydaşların olması gereklidir. Eğitim kurumları kümelenme çalışmalarının olmazsa olmaz unsurlarıdır. Olgun kümelenmeler kendini finanse edebilen, uluslararası tanınırlığı olan, değer zinciri içinde ulusal ve uluslararası çalışma gruplarına ve kümelere entegre olmuş, ortak proje yürütebilen kurumsal yapılar olmalıdır. Kümelenmelerin sürdürülebilirliği ve üyelerine sağlayacağı imkânlar anlamında proje yürümek oldukça önemlidir. Bunun güzel bir örneği İTKİB tarafından yürütülen “Moda ve Tekstil İş Kümesi” projesidir. Proje kapsamında AB Birliği IPA fonlarında 17.000.000 Euro destek sağlanmış ve İstanbul Moda Akademisi (İMA), İstanbul Tekstil ve Hazırgiyim Araştırma ve Geliştirme Merkezi (İTA) ve İstanbul Tekstil ve Hazırgiyim Danışmanlık Merkezi (İDM) kurulmuştur.³ Görüldüğü gibi kümelenme yaklaşımı İHKİB için oldukça önemli kazanımlar sağlamıştır.

Bu ve benzeri projelerde yer almak Türk hazırgiyim sektöründe faaliyet göstermekte olan diğer kümelerin yapacakları faaliyetleri finansa etme ve uluslararası tanınırlık kazanmaları anlamında önemlidir. Bu çalışma kapsamında belirlemiş olduğumuz kümelenmeler için kümeye önemli kazanımlar sağlayacak yukarıda belirttiğimiz bakanlıklar ve KOSGEB tarafından verilmekte olan proje bazlı destekler bulunmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türk hazırgiyim sektörü genel itibariyle ihracat odaklı bir sektördür. Türk hazırgiyim sektörü 2018 yılında yaklaşık 15 milyar 645 milyon dolar ihracat gerçekleştirmiş ve dünyanın 6. hazırgiyim ihracatçısı olmuştur. DTÖ verilerine göre Türkiye'nin 2018 yılı toplam ihracatı yaklaşık 177 milyar 169 milyon dolar iken aynı yıl hazırgiyim sektörü ihracatı yine yaklaşık 15 milyar 645 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlar doğrultusunda hazırgiyim sektörünün toplam ihracat içindeki payı % 8,83 düzeyindedir. Sosyal Güvenlik Kurumu 2019 yılı verilerine göre 4/a kapsamında zorunlu sigortalı olarak giyim eşyaları imalatında çalışanların sayısı 579.474 kişidir. Görüldüğü gibi hazırgiyim sektörü Türkiye ekonomisi için yaratmış olduğu istihdam ve sağlamış olduğu ihracat geliri anlamında önemli bir sektördür.

Bu çalışmada SGK istatistiksel veri tabanından alınan 2019 yılı 4/a kapsamındaki çalışanların istihdam verileri kullanılarak IBBS III (81 il) düzeyinde hazırgiyim sektörü için kümelenme analizi yapılmıştır. Analizde 4/a kapsamındaki personel sayısı 2000'i geçen iller dikkate alınmıştır. Çalışma sonucunda olgun küme özelliği gösteren tek ilin İstanbul olduğu

3 “Moda ve Tekstil İş Kümesi” projesi detaylı bilgiye <https://www.ihkib.org.tr/tr/etkinlikler/ulusal-uluslararası-destekli-projelerimiz/turkiye%E2%80%99de-moda-ve-tekstil-is-kumesi-projesi/k-370> adresinden ulaşılabilir.

gözlenmiştir. Bunun dışında Türkiye’de hazır giyim sektöründe potansiyel küme özelliği taşıyan İzmir, Bursa, Denizli, Tekirdağ, Gaziantep gibi birçok ilimiz bulunmaktadır. Bu illerde bulunan hazır giyim kümelenmeleri hâlihazırda belirli bir olgunluk düzeyine ulaşmış ama geliştirilmesi gereken kümelenmelerdir. Bir yıldız alan illerimiz ise kamu ve özel sektörün kümelenme çalışmalarının sürmekte olduğu illerdir. Bu illerde genellikle kamu desteği öncülüğünde başlatılan kümelenme çalışmalarının bir an önce tam bir küme yapılanmasına kavuşturulması ve kendi finansmanını sağlar hale getirilmesi önem arz etmektedir.

Çalışma kapsamında tespit edilen olgun ve potansiyel kümelenmelerin sürdürülebilirlikleri anlamında uluslararası küme birliklerine, değer zinciri içindeki ulusal ve uluslararası diğer kümelere entegre olmaları ve ortak proje yürütebilir duruma gelmeleri önemlidir. Bu tür çalışmaların güzel bir örneği İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri (İTKİB) tarafından yürütülen Moda ve Tekstil İş Kümesi projesidir. Proje kapsamında AB Birliği IPA fonlarında 17.000.000 Euro destek sağlanmış ve İstanbul Moda Akademisi (İMA), İstanbul Tekstil ve Hazır giyim Araştırma ve Geliştirme Merkezi (İTA) ve İstanbul Tekstil ve Hazır giyim Danışmanlık Merkezi (İDM) kurulmuştur. Bu ve benzeri çalışmalar hazır giyim sektöründe faaliyet göstermekte olan diğer potansiyel kümeler için sürdürülebilirlikleri anlamında oldukça faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, M. (2019). Türkiye Hazırgiyim Sektörünün Sorunları, Çözüm Önerileri ve Rekabet Gücü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 3485-3504. Doi: 10.20491/isarder.2019.823
- Atılğan, T, Şen, A. (2006). Tekstil ve Hazırgiyim Sektöründe 01 Ocak 200 Tarihinden İtibaren Uygulanmaya Başlayan Korunma Önlemleri ve Türkiye (Bölüm 1). *Tekstil ve Konfeksiyon*, 16 (3) , 147-159.
- Eraslan, İ H., Bulu, M , ve Bakan, İ . (2008). Kümelenmeler ve İnovasyona Etkisi: Türk Turizm Sektöründe Uygulama. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 5 (3).
- Feser, E. J., ve Bergman, E. M. (2000). National industry cluster templates: A framework for applied regional cluster analysis. *Regional studies*, 34(1), 1-19.
- Feser, E. J. (2005). *Benchmark Value Chain Industry Clusters for Applied Regional Research*. IL: Regional Economics Applications Laboratory, University of Illinois at Urbana-Champaign.
- İHKİB (2018). 2017 Yılı Faaliyet Raporu. <https://www.ihkib.org.tr/fpicerik/ia/d/2018/05/14/ihkib-2017-faaliyet-raporu-son-201805141308110460-2902A.pdf> adresinden 25 Eylül 2020 tarihinde erişildi.
- Kırankabeş, M.C. (2019). *Kümelenme Yaklaşımı*, Teori, Politika ve Uygulama Örnekleri, Gazi Kitabevi.
- Kırankabeş, M.C. , Özdemir, K. ve Özkan, B. (2014). Kümelenme Yaklaşımının Girişimcilik ve Bölgesel Kalkınma Üzerinde Etkisi: Türkiye - Trc1 Bölgesinde Gerçekleştirilen Ampirik Bir Çalışma, *Procedia VI International Congress On Entrepreneurship*. Bishkek, 2014, 555-567.
- Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage Of Nations*. Macmillan.
- Porter, M. E. (2000). Location, Competition and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy. *Economic Development Quarterly*, 14(1):15-34.
- Porter, M. E. (2008). *Rekabet Üzerine*. (Çev. K. Tanrıyar). Optimist Yayınevi.
- Şahin, D. (2015). Türkiye Ve Çin'in Tekstil Ve Hazırgiyim Sektöründe Rekabet Gücünün Analizi. *Akademik Bakış Dergisi*, 47, 155-171.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. Kümelenme Destek Programı Yönetmeliği.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020). İhracat Genel Müdürlüğü, Hazırgiyim Sektör Raporu.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2019).UR-GE Hazırlama Kılavuzu.
- Ufuk 2020, (2016). Türk Hazırgiyim Sektörü İçin Yol Haritası.

İnternet Kaynakları

Globaledge.msu.edu. Industries, Apparel-and-Textiles, Background. Erişim adresi: <https://globaledge.msu.edu/industries/apparel-and-textiles/background>

DTÖ, Veri Tabanı. Erişim adresi: <https://data.wto.org/>

SGK, İstatistik. Erişim Adresi: <http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik>